

Jean-Bertrand Pontalis

FREUD ÉS CHARCOT KÖZÖTT

SZÍNPADRÓL SZÍNPADRA*

Az emléktöredékek nem csak a hisztériában szenvedőket kínozzák...

1885 októberének egyik reggelén Freud megérkezik Párizsba. Valahol félúton száll meg a Panthéon és a Sorbonne között egy kis szállodában. Öt hónapot tölt itt, majdnem nyomorog, hiszen az ösztöndíján kívül egy fillérje sincs. Szűzies életet él annak ellenére, hogy a kor Párizsa a könnyű kalandokról híres. Magányos: nagyokat sétál a városban, melynek nem beszéli nyelvét; amelynek szokásai, és az utcáin hőmpölygő tömeg állandóan kizökkentik gondolataiból. Gyakran felmenekül a Notre-Dame egyik tornyába, hogy órákat töltsön ott. Véletlenül megismerkedik egy orosz orvossal, akivel azután együtt járnak színházba (oh, Sarah Bernhardt hangja!) A Louvre-ban megnézi a görög-római kiállítást (oh, azok a szobrok!). Egyik melankolikus, izgatott és hosszú levelét a másik után írja a menyasszonyának.

Mit keres vajon Párizsban? Az újat. „Meg szeretné tanulni – idézem – mindazt az újat”, amit nem várhat a német egyetemről. Ez a huszonkilenc éves orvos, végzett neurológus, frissen kinevezett egyetemi magántanár úgy jön Párizsba, mint egy légyottra, hogy felfedezzen valamit, amit még nem ismer, de amit elhivatottsága révén előre megsejt.

Tudja, hogy Charcot-hoz kell fordulnia. Miatta jött ide.

Mennyire különböző a két ember! 1885-ben Charcot pályája csúcsán van; számkra ma már elképzelhetetlen dicsőség övezi, hiszen ez az időszak egyúttal az orvostudomány hatalmának a fénykora. Ezt a hatalmat épp Charcot testesíti meg, s gyakorolja is minden területen. Hatalom a tudományban, hisz tudása mérhetetlen, pontos és korszerű – meg kell jegyeznünk, hogy a munkásságáról szóló összefoglalóban Guillaïn a tizenöt fejezetből egyet¹ szentel a hisztériával kapcsolatos kutatásainak. Az ő számára hozták létre a világ első Klinikai Ideggyógyászati Tanszékét. Professzorként és mágusként hatalom diákjai szemében, elvarázsolja őket, s azok tehetségesen és buzgalommal vesznek részt életműve felépítésében. Csodatevőként és zoológusként hatalom osztályának betegei – majdnem azt mondtam, hogy a *gyűjteménye* – szemében, ugyanis osztályozza az eseteket, szakaszokat különböztet meg, lefényképezi vagy lerajzolja az egyes mozdulatokat és testhelyzeteket, hogy egyre szemléletesebbé tegye a klinikai leírásokat, melyeket mindig az ideális modellből vezet le (a „hisztériás rohamtól” a „frusztráció különböző formáiig”). A hipnózis kínálta lehetőségek – vagyis hogy szuggesztióval előidézhetheti a hisztériás paralízis vagy

* Jean-Bertrand Pontalis: *Entre le rêve et la douleur*. Paris, 1973. 11–17.

¹ Georges Guillaïn: *J.-M. Charcot (1825–1893). Sa vie, son oeuvre*. Paris, 1955.

érzéketlenség bizonyos állapotait – csak megerősítik hatalmát a téboly különösségén, a neurózis sátáni voltán. „Mindig vissza lehet fordítani, amit előidézünk” – mondja a hipnotikus szuggeszióról: ez a mindenhatóság-tudat hitelesíti az eredményeit. Hatalma van végül a közönségen, a Mester heti rendszeres performanszaira ugyanis mindenfelől özönlenek a legkülönbözőbb emberek, hogy sóbálvánnyá válva hallgassák a tanítás fejedelmének *Előadásait*.

Charcot ügyesen nőszült. A boulevard Saint-Germain egyik különlegesen berendezett magánpalotájában lakik. Ahogy mondani szokták, ragyogó fogadásokat ad. A gazdagok orvosa – és köztudomású, hogy rendkívül drága.

Meglepő, hogy Charcot „önkénturalma” (Léon Daudet nevezte így és írta meg *Halálból élő orvosok* című regényében²) a színadiassághoz való vonzódása, tanári teljhatalma s az, ahogy kihasználja a tudományos hiszékenységet, szóval mindaz, ami viszolygást idéz elő orvosi körökben, nem döbbsenti meg Freudot, pedig a Mester rajongóinak sem kerüli el a figyelmét. Freud semmivel sem törődik, sőt állandóan hangsúlyozza Charcot szerénységét, őszinteségét, s azt, hogy mennyire odafigyel környezetére véleményére. Az évekkel későbbi *A pszichoanalízis történetében* és az *Önéletrajzban* változatlanul ott érezhetjük az iránta érzett hálát és lekötelezettséget. Ugyanebben a hangnemben írja meg 1895-ben a nekrológját is.

Azt mondják, hogy Freud idealizálta Charcot-t, s ez az eszményítés segítette, hogy elszakadhasson első mestereitől, Brückétől és Meynertől; ráfogták, hogy utólag megszipitette párizsi tartózkodásának emlékét, csak hogy a „rossz ember”, a tények ellenére jobb színben tűnjön fel Bécsben. Kétségtelenül tetten érhető azonban Charcot iránti érzelmeinek ambivalenciája is: Freud elsőszülött fiának a Jean-Martin nevet adja, de mikor lefordítja J. M. Charcot *Előadásait*, igencsak kritikus jegyzeteket fűz hozzá.

Vitathatatlan, és erre finoman maga Freud is utalt, hogy „Charcot Meisterhez” fűződő kapcsolatában megjelent az ödipuszi jelleg, ami konfliktusok forrásává is vált. Daudet (ezúttal az apáról, Freud barátjáról van szó) egyik regényének emlékeztetése hősére gondolok, a regény címe nem véletlenül *A nábob*. Az *Álomfejtésben* Freud kettős hibát követ el. Eltéveszti a főszereplő nevét: M. Jocelynt ír a M. Joyeuse helyett, ami Freud nevének francia fordítása – a vidám nőnemű alakja –, és tévesen ennek a leginkább kiéhezettnek tűnő figurának tulajdonít egy ábrándot: a városban bolyongva elképzeli (Daudet a szép „Képzeltbeli” nevet adja neki), mint menti meg egy fontos ember életét, aki erre egy csapásra a pártfogójává válik.³ Honnan ered ez az álom, teszi fel később magának Freud a kérdést, amit tévedésből Daudet-nak tulajdonított? „Valószínűleg az enyém lehetett, én ábrándozhattam ilyesmiről [...] Párizsban, mikor nagy szükségem lett volna segítségre és támogatásra, még mielőtt Charcot mester barátai közé fogadott volna. Hozzáteszi még – ez a bekezdés azonban kimaradt *A mindennapi élet pszichopatológiája* újabb kiadásaiból: „Az bánt csak az egészben, hogy semmitől sem irtózom jobban, mint a pártfogolt sze-

² Léon A. Daudet: *Les Morticoles*. Paris, 1894.

³ Léon A. Daudet: *Le Nabab*. Paris, 1878.

repétől, a kedvenc, a kivételezett gyermek helyzetétől. Rendkívül erős volt bennem mindig a vágy, hogy erős ember legyek.”

Nem csak a hisztériás betegeknek fejlődik ki az átvitelre való hajlam...

Nem áll szándékomban, hogy összeszedegessem a morzsákat – álmokat, emlékeket, vallomásokat – mindazt, amit Freud önmagáról elárult. Azt hiszem, csak akkor van jogunk ezekhez, ha segítségükkel megpróbáljuk megérteni a felfedezés folyamatának lépéseit.

Mindenki egyetért abban, hogy Freud salpêtriè-re-i tartózkodása élete fordulópontját jelentette. Legfontosabb következménye – miszerint ekkor fordult el a neurológiától, hogy a pszichopatológiával foglalkozzon – könnyen felismerhető, ám sokkal nehezebb megállapítani, mi játszotta ebben a döntő szerepet. Ezzel kapcsolatban csak egyetlen dologra szeretném felhívni a figyelmet.

Freud és Charcot találkozása sorsdöntő jelentőségű volt, de (kérdés, hogy melyik a helyes szó: de vagy mert) csak rövid ideig tartott, és idegen területre korlátozódott. Freud Charcot-nak sem a védence, sem a tanítványa nem volt. Figyelmes és tartózkodó néző maradt, hogy megtanulja...

De mit is kellett megtanulnia?

Ha elolvassuk a Párizsból való visszatérésekor írt *Tudományos jelentést*, megdöbbenünk a műfajban szokatlan személyes hangnemen.⁴ Ugyanezt a benyomást erősíti a Charcot halála alkalmával írt szövege is.⁵ Freud maga akarja felhívni a hivatal figyelmét, és ezen keresztül a mienket is: valami nagyon fontos történt velem, valami, ami mindent megváltoztat. Nagyon jó dolog, és egyáltalán nem az, amire gondolnak.

Természetesen meg kell említenünk a közvetlen elméleti hozadékot: szakítás a hisztériás neurózissal, az idegbetegségek „személtárával”; a férfihisztéria viszonylagos gyakoriságának bizonyítása, ami egyúttal eloszlatja a tévhitet, mely szerint a hisztériát hagyományosan a méh betegségének tartották; a traumás hisztéria fogalmának megjelenése; a traumának egy természetes állapottal való azonosítása, mely a tünetek kiváltása szempontjából közel áll a Breuer által előidézett hipnotikus állapothoz, stb.⁶ A lényeg azonban nem a tudományos vonatkozásban keresendő, nem is kettejük kapcsolatában, mely egyébként soha nem volt szenvedélyes, és mindig megmaradt a tartózkodás és a távolságtartás szintjén. Véleményem szerint a legfontosabb, hogy Freud előtt egészen új tér nyílt meg. Mégpedig az üresség, ami nem játszik szerepet Charcot-nál, aki csak kizárva vázolja fel a körvonalait. Éppen ez a kizárás rejti az összejátszást, az elfojtások titkos cinkosságát a tudományos orvoslás és a hisztéria szimptomatológiája (tünettana) között.

Szándékosan használtam a tér fogalmát, hiszen mindenütt, mégpedig a legkülönbözőbb szinteken, jelen van Charcot terveiben.

⁴ Sigmund Freud: Rapport sur mes études à Paris et à Berlin (1886) SE I.: 3–15.

⁵ Sigmund Freud: Charcot (1893) SE III.: 9–23.

⁶ Julian A. Miller: Some aspects of Charcot's influence on Freud. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 17. 1969. 608–623.

André Brouillet: Charcot doktor klinikai előadása, 1887.
Bethesda, National Library of Medicine.

Mindenekelőtt a kórházi tér. Mikor 1862-ben Charcot-t kinevezték a Salpêtrière orvosának, barátjával Vulpiannal azonnal végigjárja az akkoriban ötezer beteget ellátó elmegyógyintézet összes kórtermét, százával jegyzi fel megfigyeléseit, s ezeket a megdöbbentő sorokat veti papírra: „Az egyes klinikai típusok mindegyike itt számos példányban figyelhető meg, ami lehetőséget kínál a betegségek mondhatni folyamatos vizsgálatára, hiszen ha időnként egy-egy kategóriában űr jelenik meg, azt *nemso-kára ügyis betöltik*.⁷ Másképp fogalmazva – folytatja – egyfajta jelentős forrásokkal rendelkező *Élő kórtani múzeum*nak fogható fel.” Következésképp ez egy gyakorlatilag kimeríthetetlen, betöltött tér, melyet az orvos szabadon oszthat fel. A „nagy elzárás” (Michel Foucault) helyszíne, az eredetileg pavilon-rendszerű Salpêtrière, tökéletesen megfelelt a gondosan válogatott egységekre való felosztásnak, mely a klinikai tünetek egyre finomodó vizsgálatán alapult. A kórleírás határozta meg, hogy ki milyen szektorba – osztályra – kerül. Charcot megörökli az „Epilepsziás betegek osztályát”, ahol – sejthetjük – epilepsziás és hisztériás roham egyaránt előfordult, nem kevés kárt okozva mind a tudománynak, mind a betegeknek. Charcot tehát hisztérikáival együtt be van zárva. Jól ismeri őket, gyakran meg tudja különböztetni a szimulált rohamokat a valóditól, ám a színlelést szükségszerűen tévesen ítéli meg. Betegei behódolnak éles szemének és tekintete sokat dicsért varázsának – mint Freud is elismerte, aki egyébként kiváló karikaturista és műkedvelő volt –, azt azonban nem

⁷ Kiemelés általam.

tudja Charcot, hogy eközben maga is engedelmeskedik vágyaik önelégült színjátékának. A hisztérika vágyait pedig nem szabad lebecsülni, különösen, ha a semmire vágyik. Nézzük meg Pierre André Brouillet 1887-ben festett „Charcot doktor klinikai előadása” című képét!

A terem egyik oldalán a hallgatóság (Freud nincs közöttük), a másikon Charcot és Babinski között – aki egyébként később lerombolja mindazt, amit a Mester alkotott – a hisztéria királynőjének nevezett páciens. A kép jobb felső sarkában egy tabló a hisztériás roham „bohóckodásnak” nevezett szakaszát ábrázolja (az „arc de cercle”-t, vagyis a test tetániás kifeszülését), vagyis pontosan azt a szakaszt, amelyet a bemutatott páciens éppen „átél” vagy éppen eljátszik: a körkörös szerkezet tökéletes, minden egyes szereplő pontosan a helyén van csakúgy, mint a rivaldafény – a magas ablakokon bejövő viláosság. De vajon melyik alak köré szerveződik, rendeződik a kompozíció? A borotvált képű Mester vagy a „hisztériák királynője” van-e a kép középpontjában, aki erőtlenül, félig lemeztelenítve készen áll, hogy bármikor újramezse a jelenetet, újra felvegye a tablón ábrázolt testhelyzetet, feltéve, ha ott a közönség. Ha a dolgok túl messzire mennek, még mindig ott van menedékként a petefészkek-kompresszor. Végül is a professzor úr feltűnés nélkül be tudja ismerni, ha tehetetlennek bizonyul a tudománya: „Mindig, mindig a nemi dolgok”. A kompresszor pedig, az elfojtás kézzelfogható eszköze majd újra helyre teszi, amit kell. Megtiltja – legalábbis egy kis időre, – hogy elvándoroljon és pusztításba kezdjen.

A térbeliség elsődlegessége – el kell-e ismételni? – megjelenik az anatómiai-klinikai módszerben és az agylokalizációban is, a század második felének diadalmas módszerében és elméletében, melyek egyik mestere a neurológiában Charcot volt, aki természetesen megkísérelte az idegbetegségek tanulmányozásában is felhasználni őket. Ennek az elméletnek és ennek a módszernek az alapján térképezte fel a hiszterogén zónákat: a hisztérikus beteg testének ingerlésre érzékeny területeit. Együtt kell nézni rajzait, ezeket a szexuális toposzokat, melyek a perverzeknek használati utasításként is szolgálhatnának (hasi ábrázolat, háti ábrázolat, és minden programozva van!), és csodálatos fényképeit az 1876-ban kiadott *Iconographie photographique de la Salpêtrière* [A Salpêtrière fényképes ikonográfiája] című művéből: a hisztéria szakaszainak és testhelyzeteinek teljes repertóriumát (bár mondhatnák repertoárt is): az erotika szobrait. Néhány nagyon századvégi cím közülük: eksztázis, keresztre feszítés, szerelmi könyörgés, segélykiáltás, fenyegetés, gúnyolódás.⁸ Ha egymás mellé tesszük a rajzokat és a fényképeket, a hisztérikus *test terének* mindkét érzékelhető oldalát láthatjuk: a felszínt – a bőrt – és a mozdulatot, mely a másikat is bevonja a látómezőbe.

Súlyosan hiányzik azonban a pszichikai tér. Freudnak hosszú, akadályokkal, kelepccsel és csapdákkal teli utat kell végigjárnia, hogy létrehozza és megkülönböztesse ezt a teret. Fel kell ismernie, hogy a konverzió (a tér metaforája) nem a hisztéria kiemelkedő formája, mint korábban hitték, hanem annak működési *modell-*

⁸ Desiré Magloire Bourneville – Paul Régnard: *Iconographie photographique de la Salpêtrière*. I-III. Paris, 1877–1880.

je, akár vannak, akár nincsenek szomatikus tünetei. Következésképp a *konverzió*nak a hisztéria megközelítésében és kezelésében kell szerepet játszania: kiváltó okait többé nem közvetlenül a testben mint helyszínben kell keresni, hanem a képzelet saját időbeli-térbeli törvényei által meghatározott ingerült állapotában; nem az elénk táruló megmerevedett mozdulat látványában, hanem a nagyszámú azonosítható, rejtett és változékony testhelyzetben. Freudnak végül párhuzamosan kell felépítenie a pszichikai működés topikáját, és *feltalálnia* az analitikus szituációt. Az analitikus szituációt lehetett vádolni azzal, hogy rögeszmések rítusa vagy fóbiások menedéke, egy biztos, soha nem idézhet elő hisztériát. Charcot rendelésének látványos színpada és Freud rendelőjének Másik, láthatatlan Színpada között – a betöltött és az üres tér között – be kell következnie a szakításnak. Visszavonhatatlanul.

Morvay Zsuzsa fordítása